

Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna we Wrocławiu
Filia w Świdnicy

Kamienne krzyże – pomniki dawnego prawa

Opracowanie
Agnieszka Nawrocka

Świdnica 2015

Na kartach powieści Władysława Jana Grabskiego zatytułowanej *Rapsodia świdnicka* została przedstawiona scena ścięcia Jakuba Thau, nadwornego błazna księcia Bolka II, straconego 13 stycznia 1347 roku, za nieumyślne zabójstwo małoletniego księcia Bolka III, dziedzica piastów świdnickich:

Silgut, mistrz sprawiedliwości, nie pożałował trudu, ani kosztów, by krwawa uroczystość - lubo nie on był jej sprawcą – wypadła najokazalej. Na skrzyżowaniu dróg za Kopańską bramą zbudował czterolokciowej wysokości pomost, wierzchnie deski obił czerwonym, a schody czarnym sukniem... Nie tylko cała Świdnica, ale kto mógł z najbliższych wsi i grodów przybył na widowisko Mróz nie odstraszył ludu. Widok śmiertelnych cierpień ciekawszy od trumny... W oczach Santora malował się strach, Kuba podszedł do niego, przyklęknął na kolana, pocałował dłoń kata wspartą na mieczu i powiedział wyraźnie: - Cokolwiek sprawi mi twoja ręka, przyjmuję jako ostatnia posługę, siebie winiąc za wszystko. Czyń swoje, mistrzu sprawiedliwości ludzkiej, a Bóg niech nam przebaczy, że Jego dobrą ziemię plugawimy!... Stal trzepnęła, głowa spadła.

Na skwerze znajdującym się na placu św. Małgorzaty w Świdnicy stoi kamienny krzyż, na którym widnieją inicjały **J.T.** oraz data **1347**. Według legendy wystawiono go na pamiątkę wspomnianego błazna. Krzyż ten jest jednym z wielu krzyży w powiecie świdnickim, zwanych pomnikami dawnego prawa upamiętniającymi dokonane zabójstwo i pojednanie, zwanymi popularnie „pokutnymi” lub „pojednawczymi”. Zaczepnięte z języka niemieckiego słowo *Sühne* oznacza zarówno pokutę, jak i pojednanie.

Zachowane z czasów średniowiecza dokumenty, zwane *compositio*, czyli ugody pokutne zawierane pomiędzy rodziną ofiary a mordercą posiadały często zapis nakazujący mordercy ufundowanie pomnika, unaoczniającego jego czyn. Oprócz tego zabójca był zobowiązany między innymi do pokrycia kosztów pogrzebu ofiary, zamówienia mszy za duszę zabitego, łożenia alimentów na utrzymanie wdowy i dzieci wraz z ewentualnymi kosztami ich kształcenia i odbycia pielgrzymki do jednego z ówczesnych miejsc świętych.

Większość krzyży była wykuwana z jednego kamiennego bloku, stąd ich określenie – obiekty monolityczne. Charakteryzują się zwykle chropowatą nie do końca obrobioną powierzchnią, mają nierówne ramiona i zróżnicowane kształty. Przeciętne wymiary typowego krzyża to 100 cm wysokości, 70 cm rozpiętości ramion i 20 cm grubości. Najczęściej wykonywano je z miejscowej skały, piaskowca lub granitu. Na przedniej stronie krzyża umieszczano ryt jakiegoś narzędzia przedstawiony zwykle techniką wklęsłego reliefu. Bardzo rzadko występuje relief wypukły, jak również więcej niż jedno narzędzie na tym samym krzyżu. Na Śląsku najczęściej spotykanym rytem jest miecz, nóż, kusza i topór. Rzadziej można spotkać ryt takich narzędzi, jak sztylet, dzida, halabarda, szabla, pałka, łopata, widły, sierp, cep, nożyce, kielnia czy strzała. Z reguły przedmioty te interpretuje się jako wizerunki narzędzi zbrodni, rzadziej

jako atrybuty zawodu lub stanu społecznego ofiary. Przyjmuje się, że najstarsze krzyże nie posiadały na sobie żadnych rytów, z czasem zaczęto wykuwać na nich prymitywne ryty narzędzi zbrodni, a następnie daty lub napisy.

W Polsce zostało zinwentaryzowanych około 700 krzyży i kapliczek kamiennych, najwięcej w trójkącie pomiędzy Świdnicą, Środą Śląską a Legnicą. W samej Świdnicy zobaczyć można 6 krzyży kamiennych. Pierwszym z nich jest wspomniany na wstępie krzyż maltański bez obu ramion, który stoi na placu św. Małgorzaty. Dwa kolejne krzyże stoją obok wiaduktu kolejowego, przy polnej drodze wiodącej do wsi Tomkowa. Według legendy zamordowano tu pewną mniszkę. Czwarty krzyż pokutny stoi na skwerku przed przejazdem kolejowym przy ulicy Wałbrzyskiej. Piąty krzyż pokutny znajduje się przy ulicy Westerplatte, w pobliżu skrzyżowania z ulicą Bystrzycką. Poza tym w magazynie Miejskiego Zarządu Nieruchomości przy ul. Łukasińskiego tymczasowo przechowywany jest krzyż przeniesiony ze zlikwidowanego lapidarium w Muzeum Dawnego Kupiectwa. Wykaz krzyży kamiennych Dolnego Śląska stanowi ostatnia pozycja bibliografii do niniejszego opracowania.

Wszystkie współczesne lokalizacje krzyży pokutnych można podzielić na pierwotne (oryginalne) i wtórne. Przypuszcza się, że na oryginalnych miejscach stoją krzyże znajdujące się w miejscach mało uczęszczanych, na przykład w środku lasu czy na polu. Spośród wspomnianych około siedmiuset krzyży i kapliczek kamiennych ponad jedną czwartą stanowią obiekty wmurowane, najczęściej w ogrodzenia cmentarzy przykościelnych.

Następstwem wzrostu znaczenia ochrony przydrożnych pomników przeszłości i prawa średniowiecznego było powstanie na terenie wielu państw Europy Zachodniej i Środkowej organizacji oraz stowarzyszeń zajmujących się badaniem i ochroną tych zabytków. W dniu 6 października 1985 r. w Świdnicy został powołany do życia Ogólnopolski Klub Badaczy i Miłośników Krzyży Pokutnych i Rzeźb Przydrożnych, zwany „Bractwem Krzyżowców”. Prezesem został wybrany Andrzej Scheer, zmarły w 2010 roku, zasłużony, świdnicki działacz w dziedzinie kultury. Klub skupiał blisko pół tysiąca członków, wśród nich osoby z Niemiec i Czech. Na temat kamiennych krzyży i kapliczek wydano kilkadziesiąt publikacji, między innymi czasopismo „Przydrożne Pomniki Przeszłości”.

Bibliografia:

1. Bródka S., Urywasz K.: *Krzyże kamienne w krajobrazie kulturowym Dolnego Śląska oraz ich znaczenie turystyczne (przykład powiatu świdnickiego)*. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2013 nr 19 s. 73-87, <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/publikacje.artykuly/19.pogranicze/6-brodka,%20uryasz.pdf> [dostęp: 24 kwietnia 2015].
2. Dobrzyński A.: *Dlaczego nie – pokutne? Problem funkcji kamiennych krzyży na Ziemi Świdnickiej*. „Rocznik Świdnicki” T. 37 [2009] s. 7-21.
3. Grabski W.J.: *Rapsodia świdnicka*. Wyd. 7. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1985, s. 483—486.
4. Herud Tomasz: *Krzyże kamienne*, <http://www.jaktrafic.org/krzyze/> [dostęp: 24 kwietnia 2015].
5. Houwald Ch. E. von: *Legenda o Jakubie Tau i księciu Bolku III*. Z jęz. niem. przetł. i oprac. Edmund Nawrocki. Muzeum Dawnego Kupiectwa, <http://muzeum-kupiectwa.pl/index.php?page=legenda-o-jakubie-tau-i-ksieciu-bolku-iii>, [dostęp: 24 kwietnia 2015].
6. *Kalendarz świdnicki 1985*. Dane do Informatora zebrał, opracował i zredagował Andrzej Scheer. Towarzystwo Regionalne Ziemi Świdnickiej, Świdnica 1985, s. 25.
7. Nawrocki E., Rośkowicz W.: *Zmarł Andrzej Scheer*. „Rocznik Świdnicki” T. 38 [2010] s. 222-225.
8. Scheer A.: *Krzyże pokutne*. „Na Szlaku” 2007 nr 1 s. 2-6.
9. *Wykaz krzyży kamiennych z województwa dolnośląskiego*, <http://jaktrafic.org/Wykaz.aspx?typ=1&woj=1>, [dostęp: 24 kwietnia 2015].

Krzyż kamienny z inicjałami J.T. i datą 1347
na pl. św. Małgorzaty w Świdnicy

Źródło: <http://um.swidnica.pl/pages/turysci/atracje-turystyczne/warto-zobaczyc/inne-warte-zobaczenia.php>

Krzyż przy skrzyżowaniu ul. Wałbrzyskiej z ul. Pionierów w Świdnicy
Fot. D. Wojtucki

Źródło: <http://www.zjk.centrix.pl/index.php/2005/02/08/kamienne-krzyze-w-swidnicy/>

Krzyż przy ul. Westerplatte w Świdnicy
Fot. D. Wojtucki

<http://www.zjk.centrix.pl/index.php/2005/02/08/kamienne-krzyze-w-swidnicy/>

Krzyże na granicy miasta przy polnej drodze do wsi Tomkowa
w pobliżu wiaduktu kolejowego
Fot. D. Wojtucki

<http://www.zjk.centrix.pl/index.php/2005/02/08/kamienne-krzyze-w-swidnicy/>

Dwa krzyże ze wsi Bolesławice w powiecie świdnickim

Źródło: <http://swidnica24.pl/wp-content/uploads/2013/09/zagadka-nr-59.jpg>

Krzyż w murze dworu w Witoszowie Dolnym
Fot. T. Kołakowski

Źródło: <http://www.ziemiawidnicka.friko.pl/witoszowgorny.htm>